

HISTRIA 1990-2010

Alexandru SUCEVEANU*

Mots-clés: *Histria, période grecque, période romaine.*

Cuvinte-cheie: *Histria, perioada greacă, perioada romană.*

Résumé: *Devant un auditoire qui m'est chère depuis presque un demi-siècle, j'ai essayé de présenter brièvement les principaux résultats obtenus dans la recherche archéologique d'Histria, pendant la période quand j'en étais responsable, ils ne représentant, sans doute, que l'état actuel de nos connaissances. C'est ainsi que j'ai pris en discussion la date de la fondation de la ville, sa stratigraphie, la question si compliquée de la succession de ses murs d'enceinte, son urbanisme, la zone sacrée d'époque grecque, les découvertes du plateau Ouest de la cité, l'emplacement du quartier officiel, les basiliques chrétiennes, le problème du port et, enfin, celui de la fin de la cité. Les autres réalisations, de nature managériale, muséistique ou logistique, ne feront, en temps, que mettre en relief la triple importance – universelle, régionale et, sans doute, nationale – de la plus ancienne ville du territoire actuel de la Roumanie.*

Rezumat: *În fața unui auditoriu pe care-l îndrăgesc de aproape o jumătate de secol, am încercat să prezint pe scurt principalele rezultate obținute în cercetarea arheologică de la Histria, din perioada cât am răspuns de soarta șantierului, ele nereprezentând, desigur, decât un stadiu al cunoștințelor noastre. Astfel, am luat în discuție data fondării orașului, stratigrafia sa, complicata chestiune a succesiunii zidurilor de incintă, urbanismul histrian, zona sacră greacă, descoperirile de pe platoul de Vest al cetății, amplasarea cartierului oficial, basilicile creștine, problema portului și, în fine, aceea a sfârșitului cetății. Celelalte realizări, de natură managerială, muzeistică și logistică nu vor face, în timp, decât să pună în relief tripla importanță – universală, regională și, desigur, națională – a celui mai vechi oraș de pe teritoriul actualei României.*

La sesiunea Academiei Române de la începutul acestui an, dedicată aniversării a 100 de ani de la nașterea profesorului meu, Emil Condurachi, mi s-a făcut onoarea să susțin comunicarea „Emil Condurachi și Histria”. Mi s-a părut firesc, în acea comunicare, să prezint pe scurt realizările din etapa care l-a precedat, apoi pe larg cele din perioada în care s-a aflat la cârma șantierului și, în

---

* Alexandru Suceveanu: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, str. H. Coandă, nr. 11, București, 010667.

fine, din nou pe scurt, cele din aceea care i-a urmat. Astăzi mă simt dator ca, în fața familiei mele constănțene, adică cea a Muzeului de Istorie Națională și Arheologie – instituție în care am regăsit o căldură sufletească pe care n-am întâlnit-o niciodată în instituția din care făceam parte – , cu ocazia, probabil, a ultimei mele participări, din cele peste 40, la prestigioasa sa sesiune anuală, să dau socoteală despre ceea ce s-a realizat la Histria în perioada în care am răspuns de soarta șantierului.

Precizând că în cele două decenii, în primul dintre ele am colaborat cu regretatul Petre Alexandrescu, în vreme ce în primul deceniu al noului mileniu am rămas singurul responsabil științific al șantierului, se cuvine să mă întorc în timp pentru a da marilor mei predecesori ceea ce li se cuvine. Astfel, lui Vasile Pârvan îi datorăm, pe lângă identificarea sitului, dezvelirea unor monumente, dintre care cu mult cel mai important s-a arătat a fi, în timp, zidul de apărare din perioada romană târzie. Spun în timp, pentru că dacă astăzi maniera în care i-a fost dezvelit exteriorul, în doar doi ani, poate fi socotită un sacrilegiu, este sigur că fără acest sacrilegiu, Em. Condurachi n-ar fi putut numi Histria „Pompeiul românesc”. Parcimonios cu posteritatea și în ceea ce privește rapoartele de săpătură¹, Pârvan și-a demonstrat din plin genialitatea prin publicarea a trei importante loturi de inscripții², ocazie cu care toate sursele scrise – atât cele epigrafice cât și cele literare – referitoare la istoria Histriei vor fi fost epuizate, la vremea sa, exhaustiv. Nici succesorul său la conducerea șantierului, Scarlat Lambrino, nu s-a arătat mai generos cu posteritatea, publicând un sumar raport de săpătură³, dar oferind un amplu comentariu unui alt important lot de inscripții⁴, comentariu prin care, deopotrivă cu alte contribuții de mai mică întindere⁵, s-a dovedit un demn urmaș al marelui său predecesor. De notat însă contribuția soției sale, Marcelle Flot-Lambrino, dedicată ceramicii arhaice de la Histria⁶, lucrare care, la 70 de ani de la apariție, poate fi consultată și astăzi cu folos de către specialiști.

Fără îndoială așa se săpa în general în lumea greco-romană, numai că în viziunea noastră, a celor de astăzi, de o concepție arheologică, cea care are avantajul de a ne oferi date și despre perioadele pentru care lipsesc sursele scrise sau care ne dau posibilitatea să le nuanțăm, nu putem vorbi încă. Meritul întronării acestei concepții îi revine, fără dubii, lui Em. Condurachi. Accedând la conducerea șantierului la 37 de ani, proaspătul membru corespondent al Academiei Române și-a format o echipă din adevărați corifei ai istoriografiei antice românești, din rândul cărora l-aș meționa înaintea tuturor pe Grigore

¹ În fapt el a publicat un singur raport, după prima campanie de săpături, atât în *Archaeologischer Anzeiger*, PÂRVAN 1915a, 235 și urm. cât și în *ACMI*, PÂRVAN 1915b, p. 190-199.

² PÂRVAN 1915-1916, p. 533-732 (*Histria IV*); PÂRVAN 1923, p. 1-132 (*Histria VII*); idem, 1925, p. 158-248.

³ LAMBRINO 1930, p. 579-591.

⁴ LAMBRINO 1927-1932, p. 378-410.

⁵ LAMBRINO 1933, p. 457-463; 1934, p. 117-126; 1937, p. 352-362; 1949, p. 169-177; 1960, p. 180-217.

⁶ FLOT-LAMBRINO 1938.

Florescu, cel care s-a însărcinat în primul volum al seriei monografice *Histria*⁷ cu valorificarea săpăturilor lui Pârvan și Lambrino, apoi pe Dionisie M. Pippidi, Radu Vulpe, Dumitru Tudor, Gheorghe Ștefan, Gabriella Bordenache sau Iorgu Stoian. Evidentă încă din acest prim volum și cu atât mai mult din al doilea⁸, datorat Suzanei Dimitriu, lui P. Alexandrescu și lui Constantin Preda și arh. Aurel Doicescu, această concepție a constat în primul rând în extinderea săpăturilor de pe acropola histriană la platoul din vestul acesteia și, apoi, din marea necropolă tumulară până în teritoriul rural al cetății. O a doua componentă majoră a acestei concepții a constat în introducerea și aplicarea tot mai consecventă și eficientă a metodei stratigrafice, utilizată până atunci, la noi și în general de altfel, doar în domeniul preistoriei. Meritul principal în introducerea acestei metode îi aparține lui Vlad Zirra, emul al marelui Ion Nestor, metodă perfecționată în timp de încă tinerii din acea vreme Maria Coja, Aurelian Petre sau Nubar Hamparțumian. În chip firesc, în decursul celor două decenii cât la conducerea șantierului s-a aflat Em. Condurachi, s-a conturat problematica celor treisprezece secole de existență ale Histriei, cea căreia încearcă să-i caute rezolvări și generațiile care i-au urmat. Nu vom întârzia în a prezenta exhaustiv încheierile la care se ajunsese în anii '70 – am făcut-o cu prilejul comunicării menționate la început – ,în schimb le vom detalia pe cele la care a ajuns generația anilor 1990-2010, cu convingerea că nici acestea nu pot fi considerate definitive, ele neconstituind decât o etapă în fascinanta lume a arheologiei în general.

În ceea ce privește **data de fondare a cetății**, predecesorii ne-au transmis o dichotomie perfectă, unii (Em. Condurachi, Suzana Dimitriu, Maria Coja)⁹ susținând, pe baze arheologice, datarea „joasă”, înregistrată de Pseudo-Skymnos (630-620 a.Chr.), alții (D.M. Pippidi, P. Alexandrescu)¹⁰, din rațiuni mai curând teoretice, pe cea „înaltă”, menționată de Eusebius (657 a.Chr.). Primul lucru care trebuie semnalat este că, în conformitate cu noile cercetări din domeniul asirologiei datarea lui Pseudo-Skymnos ar putea fi chiar anterioară aceleia transmisă de Eusebius. Dar este sigur că cea mai importantă descoperire în această privință o reprezintă cea a lui Mircea V. Angelescu care a constatat într-un sondaj efectuat în bazilica episcopală¹¹ că sub cel mai vechi nivel de locuire, databil în anii 630-620 a.Chr., asperitățile stâncii native au fost nivelate cu un pământ în care se aflau fragmente ceramice grecești rulate, după un contact îndelungat cu apa mării. Rezultă cu claritate că ar trebui identificat nucleul de unde provin aceste fragmente, descoperirea lui putând duce, eventual, la o reconciliere a celor două surse scrise referitoare la fondarea cetății.

Cu ocazia publicării acestei descoperiri, același cercetător a adus o contribuție decisivă la stabilirea unei **stratigrafii** unitare pentru perioada greacă (până atunci în fiecare din cele trei sectoare destinate cunoașterii perioadei grecești se postula o stratigrafie diferită). Dacă adăugăm că, în calitate de cosemnatară a aceleiași publicații, Adela Băltăc a confirmat stratigrafia stabilită

⁷ CONDURACHI și colab., 1954 (notat *Histria. I*).

⁸ CONDURACHI (ed.), 1966 (notat *Histria. II*).

⁹ CONDURACHI 1961, p. 1-10; DIMITRIU 1964, p. 251-257; COJA 1970, p. 99-117.

¹⁰ PIPPIDI 1965, p. 139-156; ALEXANDRESCU 1962, p. 49-69.

¹¹ ANGELESCU, BĂLTĂC 2002-2003, p. 85-102.

de noi pentru perioada romană¹², rezultă că în cele 13 secole de existență ale Histriei au fost surprinse până în prezent 20 de niveluri de locuire și anume 3 în perioada arhaică (secolele VII-VI a.Chr.), 2 în cea clasică (secolele V-IV a.Chr.), 4 în perioada elenistică (secolele IV-I a.Chr.), 3 în perioada romană timpurie (secolele I-III p.Chr.), 4 în cea romană intermediară (secolele IV-V p.Chr.) și 4 pentru cea romană târzie (secolele VI-VII p.Chr.).

Cele cinci, dacă nu chiar șase, **ziduri de incintă** constituie de departe cel mai pasionant capitol al istoriei histriene. Generația anilor '70 ne-a transmis următoarea succesiune a acestora: incinta arhaică a acropolei, semnalată de Dinu Adameșteanu dar neidentificată încă¹³, incinta arhaică din chirpici a întregului platou (cca 60 ha)¹⁴, cea clasică de piatră (cca 40 ha)¹⁵, cea elenistică (cca 10 ha)¹⁶, cea romană timpurie (cca 30 ha)¹⁷ și, în fine, cea romană târzie (7 ha)¹⁸. Cea mai spectaculoasă noutate în această privință îi aparține tot lui M.V. Angelescu, care a demonstrat definitiv ceea ce Maria Coja lăsase doar să se înțeleagă, anume că în perioada elenistică peste vechea incintă arhaică a platoului se construiește o nouă incintă, tot din chirpici¹⁹, susținând că de-a lungul întregii perioade grecești la Histria a funcționat un sistem de duble incinte. Se vedea în felul acesta nu numai confirmată ipoteza noastră²⁰, potrivit căreia incinta elenistică ar fi putut reprezenta o extindere a incintei acropolei, și nu doar o restrângere dramatică a suprafeței apărute a orașului, ci și temeiul reluării discuției privind mai curând înflorirea Histriei elenistice²¹ decât iremediabila ei decadentă²². În ceea ce privește incinta romană timpurie, databilă în mod cert la începutul secolului al II-lea p.Chr., pe baza documentației numismatice²³, ea va fi ilustrat, foarte probabil, informația surselor epigrafice (ISM, I, 191, 193) potrivit cărora acum are loc „a doua întemeiere a cetății”, în vreme ce aceea târzie, cu două faze principale și cu mai multe reparații până către sfârșitul Histriei, va fi reprezentat, deabia acum, o dramatică restrângere a cetății, după catastrofa, războinică sau seismică, de la mijlocul secolului al III p.Chr.²⁴

¹² SUCEVEANU și colab., 1982 (notat *Histria*. VI).

¹³ ADAMEȘTEANU 1959, p. 7-19.

¹⁴ COJA 1986, p. 97-100.

¹⁵ Eadem, *ibidem*.

¹⁶ PREDĂ, DOICESCU în *Histria*. II (cit. nota 8), p. 295-334.

¹⁷ FLORESCU, în *Histria*. I (cit. nota 7), p. 285-292.

¹⁸ FLORESCU, în *Histria*. I, p. 66-95. Adaugă recenta sinteză despre acest monument la DOMĂNEANȚU 1990, p. 265-283, unde se ține seama de importante descoperiri ale lui Dinu Theodorescu și Nubar Hamparțumian din anii 1959-1960.

¹⁹ ANGELESCU 2003-2005, p. 55-84.

²⁰ SUCEVEANU 1999, p. 271-281.

²¹ Vezi, în acest sens, PÂRVAN, 1923, p. 12-13 și, cu multe nuanțe, CONDURACHI 1958-1960, p. 7-28. Adaugă și contribuția noastră, *Histria hellénistique: décadence ou épanouissement?* în curs de apariție în volumul omagial Zoe Petre.

²² PIPPIDI 1967², p. 32-67.

²³ La plinta acestui zid, Maria Coja a descoperit o monedă de la Hadrian, descoperire rămasă, din păcate, inedită.

²⁴ Pentru autorii identificării celor două faze, vezi informațiile citate mai sus, în nota 18, iar pentru varianta seismică a distrugerii de la mijlocul secolului al III-lea p.Chr., FLORESCU 2000-2001, p. 451-457.

Primele discuții referitoare la **urbanismul cetății** datează de la mijlocul anilor '70. Astfel, în vreme ce Alexandru Simion Ștefan pune în relief o rețea stradală cu străzi paralele, orientate aproximativ Nord-Vest/Sud-Est, parcelare cunoscută sub numele de *per strigas* și pe care nu ezita, cu dreptate, să o califice de sorgintă hippodamică²⁵, noi înșine ne vedeam în situația de a constata că spre Vest această reconstituire ideală prezenta o deviație constantă, pe axa aproximativ Est-Vest, dar care abutisa în incinta elenistică²⁶. Nu ne puteam explica la acea dată, de ce la Vest de aceasta, monumentele de epocă romană împreună cu străzile aferente erau orientate din nou după sistemul hippodamic postulat de Al.S. Ștefan. A fost nevoie de descoperirea de excepție la Vest de incinta elenistică a Vioricăi Rusu-Bolindeț și Alexandru Bădescu, anume aceea a unui portic elenistic suprapus, cu exact aceeași orientare – hippodamică – de o elegantă construcție romană timpurie²⁷. Ar rezulta, în cea mai elementară logică, că dacă inițial – rămâne de văzut de când anume și până unde –, se poate vorbi de un sistem hippodamic, construcția incintei elenistice va fi impus deviațiile observate de noi, astfel încât străzile să cadă perpendicular pe aceasta. Raționamentul de mai sus are măcar două consecințe. Mai întâi ar fi posibil ca această reorganizare urbanistică majoră să fie urmarea unei grave distrugerii, cum va fi fost cea din vremea confruntării dintre Filip al II-lea și Ateas, mai puțin probabil din cea a lui Lysimach²⁸. Dar ceea ce este sigur, această reorganizare ne dă dreptul, odată în plus, să susținem că renașterea Histriei elenistice se va fi desfășurat sub cele mai bune auspicii.

În măsura în care despre celelalte modificări ale rețelei urbanistice - cum ar fi cele din vremea Severilor, pentru a nu mai vorbi de cele din perioada romană târzie - vom vorbi când vom trece la prezentarea principalelor sectoare de lucru, începem cu cel mai spectaculos dintre acestea, și anume cel denumit **zona sacră a orașului grecesc**. Cercetările îndelungate din acest sector au dus la descoperirea a două temple, cel al lui Zeus și cel al Afroditei, precum și a fragmentelor cu care se poate reconstitui fațada unui elegant sanctuar elenistic dedicat încă misterioasei divinități *Theos Megas*²⁹, pe lângă numeroase altare³⁰. Opinia autorilor acestei ultime sinteze, potrivit căreia acest sector ar reprezenta unica zonă sacră a orașului grecesc poate fi mai greu acceptată, câtă vreme aici nivelul stâncii native se află cu cca 2 m mai jos decât cel din centrul cetății, pe lângă faptul că și alte zone din cetate, cum vom vedea îndată, sunt susceptibile de a ascunde alte sanctuare, singura explicație a acestei oricum neobișnuite concentrări de monumente sacre constituind-o marea depresiune, identificată de curând chiar în centrul acestei zone. În fine ar mai trebui spus că dacă în opinia aceluiași

²⁵ ȘTEFAN 1974, p. 39-51.

²⁶ ȘION, SUCEVEANU 1974, p. 5-15.

²⁷ RUSU-BOLINDEȚ, BĂDESCU 2003-2005, p. 103-130.

²⁸ Vezi toată discuția la COJA 1964, p. 383-400.

²⁹ Pentru semnificația acestei divinități, vezi contribuția noastră citată mai sus, în nota 20, cu replica Mariei Alexandrescu-Vianu din volumul citat în nota următoare.

³⁰ Pentru toate aceste descoperiri, vezi ALEXANDRESCU și colab., 2005, (notat *Histria. VII*). După retragerea lui P. Alexandrescu, cercetările au continuat în această zonă cu o echipă formată din K. Zimmermann, Al. Avram, I. Bîrzescu și arh. Monica Mărgineanu-Cârstoiu.

cercetători sfârșitul acestei zone sacre – suprapusă în perioada romană timpurie de o modestă locuire civilă, fenomen rar întâlnit în antichitatea greco-romană și care n-ar fi putut avea loc decât ca urmare a unei desacralizări, de orice natură va fi fost ea, și nu a unei simple distrugerii (respectiv temple mai fuseseră distruse și reparate de câteva ori) –, poate fi pus pe seama efectelor campaniei lui Burebista, o ipoteză măcar la fel de verosimilă ne-ar da dreptul să susținem că acest eveniment ar fi putut avea loc ca urmare a campaniei lui Lucullus din 72/71 a.Chr., acum când știm sigur că Mithridates al VI-lea Eupator avea o garnizoană la Histria³¹.

Dintre puținele cercetări de pe **platoul din Vestul cetății**, raportate desigur la întinderea acestuia, adevărați *rari nantes in gurgite vasto*, ar trebui precizat, pe de o parte, că numai și descoperirea celor două gigantice cuptoare ceramice de la extremitatea sa de Vest³² ar fi trebuit să inducă ideea că în perioada elenistică, de când datează aceste cuptoare, pe traseul vechii incinte arhaice din chirpici se construiește acum o nouă incintă, tot din chirpici, fiind exclus ca acestea să funcționeze în afara incintei, pe de alta că în așa-numitul sector X, de unde nu fuseseră publicate decât cele trei niveluri arhaice³³, regretata Catrinel Domăneanțu a descoperit resturile unui indiscutabil sanctuar elenistic, dedicat foarte probabil Cybelei³⁴, ceea ce ne dă dreptul să postulăm existența a măcar unei a doua zone sacre.

Nu știm, încă, unde se va fi aflat centrul orașului grecesc, altfel spus *agora*-ua acestuia, oricum pe acropolă. În schimb, de la începutul secolului al II-lea p.Chr. datează mai multe monumente, fie refăcute (ca cel de lângă poarta mare a orașului roman târziu, cercetat de Paul Damian și Adela Băltâc³⁵, sau edificiul Terme I³⁶, ambele aliniate rețelei stradale deviate la începutul perioadei elenistice), fie construite acum *ex novo*, la Vest de abandonata incintă elenistică (ca cel care o suprapune³⁷, cel descoperit de Viorica Rusu-Bolindeț și Al. Bădescu³⁸ sau edificiul Terme II³⁹, toate trei aliniate vechii rețele stradale de origine hipodamică). Și chiar dacă distrugerile din vremea lui Marcus Aurelius vor fi impus noi modificări stradale, ca cea constatată în sectorul de lângă poarta mare a orașului roman târziu, la care mai adăugăm concluzia noastră, potrivit căreia bazilica civilă din sudul pieței mari a aceluiași oraș roman târziu ar data tot din epoca Severilor⁴⁰, este sigur că în secolul II și în prima jumătate a celui de-al III-lea p.Chr. **cartierul oficial** al Histriei, conceput odată cu „a doua fondare a orașului”, așa cum o demonstrează și construcția incintei romane timpurii, se va fi întins, la Sud, măcar între edificiile Terme I și Terme II. După distrugerea de la mijlocul secolului al III-lea p.Chr. și construirea noii incinte, acest cartier oficial, denumire

³¹ AVRAM, BOUNEGRU 1997, p. 155-165.

³² COJA, DUPONT 1979 (notat *Histria. V*).

³³ DIMITRIU, în *Histria. II*, p. 19-131.

³⁴ DOMĂNEANȚU 2003-2005, p. 85-102.

³⁵ DAMIAN, BĂLTÂC 2003-2005, p. 131-147.

³⁶ Vezi mai sus, nota 12.

³⁷ HAMPARȚUMIAN 1970, p. 195-200.

³⁸ Vezi mai sus, nota 27.

³⁹ Vezi mai sus, nota 12.

⁴⁰ SUCEVEANU, ANGELESCU 1994, p. 195-208.

justificată de existența celor trei bazilici civile, al căror rol rămâne de precizat, ca și de repunerea în funcție a edificiului Terme I, se va fi văzut restrâns, desigur în secolul al IV-lea p.Chr., doar în extremitatea vestică a orașului roman târziu⁴¹.

Trec peste alte elemente ale noii cetăți, cum ar fi adăugarea, la Sud și la Nord, a două cartiere, primul de natură economică, al doilea, poate, de natură militară, și ajung la pasionata istorie a **bazilicilor creștine histriene**. Cea mai nouă dintre ele este desigur cea din zona *extra muros*. Construită la sfârșitul secolului al V-lea p.Chr. sau la începutul celui următor, ea suprapunea o necropolă cu multe elemente alogene, fiind la început o bazilică parohială, pentru ca mai târziu, la sfârșitul secolului al VI-lea și prima parte a celui de-al VII-lea p.Chr., fiind înconjurată de morminte creștine, să devină o bazilică cimiterială⁴². Toate celelalte trei bazilici din cetate au faze incipiente mai vechi. Dintre ele se detașează bazilica din Estul pieții mari a orașului roman târziu, cercetată în prezent de Irina Achim, nu numai pentru că este singura cu criptă, motiv pentru care ea va fi putut fi construită în secolul VI p.Chr. peste un vechi *martyrion*, ci și pentru că ea suprapune și un vechi edificiu sacru, datând din perioada arhaică până în cea romană timpurie, ca în toată antichitatea greco-romană⁴³. Reținând deci că și aici poate fi postulată o altă zonă sacră grecească, același lucru îl putem afirma și pentru cercetarea întreprinsă de M.V. Angelescu și Valentin Bottez în colțul de Sud-Est al cetății, cercetare destinată verificării ipotezei potrivit căreia aici s-ar fi putut afla sanctuarul divinității eponime a cetății, Apollo Ietros⁴⁴. Până la identificarea certă a acestuia (unele indicii au început să apară), sub bazilica de secol VI p.Chr. a fost descoperită o altă bazilică, tot creștină, databilă, la rândul ei în secolele IV-V p.Chr.⁴⁵ Și sub marea bazilică episcopală a fost descoperită o bazilică creștină, mai mică, datând probabil din vremea lui Theodosius cel Mare⁴⁶. În ceea ce privește basilica episcopală, cercetată de o echipă formată din subsemnatul, Octavian Bounegru și Crișan Mușețeanu, a cărei construcție începe în vremea lui Anastasius, trebuie spus că prin dimensiuni, amplasament și eleganță ea nu face decât să confirme informația din *Notitia Episcopatum*, potrivit căreia în perioada sus-numitului împărat 12 cetăți dobrogene acced la rangul de episcopate, în vreme ce Tomis-ul la cel de mitropolie⁴⁷. Măcar la fel de importantă se arată a fi ipoteza ultimilor cercetători ai cartierului rezidențial de la Est de bazilica episcopală (Oct. Bounegru și Virgil Lungu), după care acesta ar fi reprezentat un *episcopium*, desigur noul sediu al cartierului oficial din secolul al VI-lea p. Chr.⁴⁸

Problema **portului cetății** comportă două serii de comentarii. Mai întâi în ceea ce privește durata lui de funcționare, este sigur că inscripția în dublu exemplar (ISM I, 178, 179) din a doua jumătate a celui de-al II-lea secol p.Chr. ca

⁴¹ Vezi, în ultimă instanță, SUCEVEANU și colab., 2007 (notat *Histria. XIII*), p. 86-107.

⁴² HAMPARȚUMIAN 1971a, p. 199-215; 1971b, p. 335-347.

⁴³ ACHIM 2003-2005, p. 179-194.

⁴⁴ Ipoteza a fost formulată de FLOT-LAMBRINO 1938, p. 356.

⁴⁵ ANGELESCU, BOTTEZ 2006, p. 191-193.

⁴⁶ BOUNEGRU 1993, p. 95-102; BĂJENARU 2003-2005, p. 149-165.

⁴⁷ Pentru noua ediție a celebrului document, vezi acum DARROUZES 1981, p. 230-245.

⁴⁸ BOUNEGRU, LUNGU 2003-2005, p. 167-178.

și reprezentarea farului acestuia pe două monede locale din vremea Severilor⁴⁹ scot definitiv din discuție ipoteza înnisipării lui încă de la sfârșitul perioadei elenistice – argument esențial în teoria decadenței Histriei elenistice⁵⁰ –, fiind posibil, cum vom vedea îndată, ca el să fi funcționat, în condiții desigur mai precare, până la sfârșitul existenței cetății. Apoi în ceea ce privește amplasamentul lui, trebuie precizat că în vreme ce Vasile Canarache – indus în eroare de actuala configurație a terenului, și n-a fost singurul⁵¹, unde la Nord este apă iar la Sud dune de nisip, invers decât în antichitate – postula amplasarea lui la Nord⁵² - confundând un zid al cetății cu un dig portuar și, oricum, improbabilă în condițiile specifice Mării Negre; cu mult mai multă dreptate regretatul Dinu Theodorescu, întemeiat pe existența celor două edificii termale la Sud ca și pe constatarea unei mari depresiuni în stâncă nativă în aceeași zonă, postula amplasarea lui în Sudul cetății⁵³. I-a fost dat mai tânărului nostru coleg, Mircea Dabîca, să aducă un prim argument arheologic în favoarea acestei opinii. Căutând să identifice latura de Sud a incintei romane timpurii, el a constatat că aceasta nu există între capătul de Sud al respectivei incinte și latura de Sud a incintei romane târzii, porțiune în care a identificat mai multe platforme, desigur antropogene, ușor înclinate spre Sud, putând fi deci interpretate ca niște platforme de acostare, ce n-ar fi necesare decât pentru transportul imensei cantități de marmură, folosită pentru construcția bazilicii episcopale⁵⁴.

În ceea ce privește **sfârșitul Histriei**, săpăturile de la bazilica episcopală au avut darul dacă nu să rezolve o mai veche dispută⁵⁵, măcar să o nuanțeze. Astfel am putut constata că unei faze de înflorire, de altfel ultima, reprezentată de reparația bazilicii episcopale în a doua jumătate a secolului VI p.Chr., îi urmează una de caracter încă urban, dar cu multe deminuții, între care chiar și abandonarea celei mai mari părți a bazilicii, perioadă care poate fi prelungită până în primele decenii ale celui următor, pentru ca deabia după această dată să putem vorbi de o supraviețuire în limitele vechii fortificații, până către sfârșitul secolului VII p.Chr.⁵⁶

Înainte de a extrage din această problematică, prezentată oricum rezumativ, importanța majoră a vechii ctitorii milesiene de pe malul lacului Sinoie, să ne întoarcem o clipă la ceea ce s-ar putea numi **manageriatul științific** al șantierului arheologic Histria. Am reorganizat cercetarea științifică, stabilind, începând din anul 2000, desfășurarea ei în șase sectoare, trei de epocă greacă, alte trei de epocă romană, în conformitate cu rigurosul plan de cercetare, a cărui problematică am prezentat-o mai sus. Am căutat să sistematizez vizitarea lor în timpul lucrului, așa cum se proceda în vremea lui Em. Condurachi, alternând aceste vizite cu lecții

⁴⁹ PICK 1898, nr. 511; SEVEREANU 1930-1931, p. 16-19.

⁵⁰ Vezi mai sus, nota 22.

⁵¹ Numai sagacitatea lui Dinu Theodorescu a făcut ca un zid de doar 0,70 m în lățime, aflat la Est de templul lui Zeus și considerat un parapet împotriva talazurilor mării (PIPPIDI în *Histria. I*, p. 240-246) să aparțină, în fapt, unui alt templu.

⁵² CANARACHE 1956, p. 289-318.

⁵³ THEODORESCU 1970, p. 29-48; vezi și ȘTEFAN 1987, p. 191-209.

⁵⁴ DABÎCA 2009, p. 132-133.

⁵⁵ PETRE 1963, p. 317-334; SÂMPETRU 1971, p. 217-245.

⁵⁶ Vezi mai sus, nota 41.

ținute de cercetătorii mai vârstnici în fața celor mai tineri și a studenților, dând astfel viață mai vechiului vis al lui Pârvan, acela de a ridica Histria la rangul unei universități estivale. În scris, această activitate s-a concretizat în cele două „Bilanțuri și perspective”, publicate de mine cu ocazia aniversărilor de 80, respectiv 90 de ani, ale șantierului Histria⁵⁷, în amplul mănunchi de studii pe care colegii mei le-au publicat cu ocazia acestei ultime aniversări⁵⁸, dar mai cu seamă în continuarea apariției volumelor din seria monografică Histria. Astfel, după primele două volume, editate de Em. Condurachi, în vremea lui D.M. Pippidi – care are marele merit de a fi ritmicizat apariția acestora, pe lângă publicarea magistralei culegeri de inscripții în primul volum al seriei *Inscriptiones Scythiae Minoris* – apar alte patru volume⁵⁹, în cea a lui P. Alexandrescu trei⁶⁰, pentru ca din anul 2000 să mai fie publicate alte patru volume⁶¹, alte două, pregătite de M.V. Angelescu și Oct. Bounegru, urmând să apară în curând.

Cu mențiunea că puține cetăți din lumea greco-romană se bucură de o asemenea cantitate, și, desigur calitate, de volume monografice, trec la **realizările muzeistice**, măcar la fel de remarcabile, și pe care le datorăm în primul rând Ministerului Culturii, în special din perioada cât destinele acestuia s-au aflat sub oblăduirea acad. Răzvan Theodorescu. S-a înlăturat mai întâi imensa cantitate de pământ provenind din vechile săpături, latura de sud a cetății romane târzii devenind astfel vizibilă, întreg platoul de Vest a fost înconjurat de un gard de protecție (primul de acest gen din țară) și s-a procedat la o refacere integrală a zidurilor mai modeste din cetate, reparate la vremea lor de Sc. Lambrino și Gr. Florescu (consolidarea marilor monumente, realizată parțial doar la cele două edificii termale, rămâne în sarcina viitorimii). Pe lângă fiecare monument important s-a instalat câte un panou explicativ iar pentru popularizarea descoperirilor noastre am alcătuit un ghid-album⁶², destinat unui public ceva mai instruit și oricum mai înstărit, pe lângă cel deja existent al Liviei Buzoianu sau pliantul alcătuit de custodele muzeului local, Georgel Stan. Ne face sau nu plăcere, trebuie să recunoaștem că cea mai importantă realizare muzeistică, anume cea a acestui muzeu, aparține fostului regim, numai că trebuie precizat că fără eforturile neuitatului director al muzeului constănțean, Adrian Rădulescu, această lucrare nu s-ar fi realizat niciodată, după cum este sigur că fără reparația lui din anii 2000, datorată președintelui Consiliului Județean de atunci, Stelian Duțu, el n-ar fi putut avea aspectul de astăzi.

Din punct de vedere **logistic**, primul lucru care se cuvine menționat este că încă din anul 1990, în calitate de prefect al județului, același Adrian Rădulescu, a dotat șantierul cu o rețea de electricitate ca și cu o sursă de apă potabilă. A fost posibilă astfel instalarea unui sistem de iluminare nocturnă a cetății, dar poate că cea mai consistentă valorificare a acestor elemente aparține lui Petre Stancă, vice-președintele Consiliului Județean, care, reparându-ne două dintre clădirile noastre

---

⁵⁷ SUCEVEANU 1994, p. 123-143; 2003-2005, p. 21-32.

⁵⁸ SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 21-178.

⁵⁹ Sub redacția lui D.M. Pippidi au apărut volumele III-VI.

⁶⁰ Sub redacția lui P. Alexandrescu au apărut volumele VII-IX.

⁶¹ Începând din anul 2000 au apărut volumele X-XIII.

⁶² SUCEVEANU, ANGELESCU 2005.

datând din vremea lui Pârvan și Lambrino, a dotat-o pe una dintre ele cu o instalație de dușuri, șantierul făcând atunci pasul decisiv de la ruralitate la civilizație.

Toate aceste realizări de natură muzeistico-logistică nu fac decât să pună și mai bine în evidență **tripla importanță istorică** a vechii colonii milesiene. Mai întâi de toate, ea este importantă pentru istoria universală, reprezentând, prin însăși devenirea sa din marea metropolă milesiană, un crâmpeli din ceea ce cu dreptate s-a numit „miracolul grecesc”. Apoi, că prin îmbinarea elementelor de civilizație și cultură grecești cu cele romane, Histria poate fi socotită, în plan regional, o paradigmă pentru așa-numita „romanitate orientală”, generatoare, în bună măsură, a Europei moderne. În sfârșit, pentru istoria națională, este sigur că episcopia histriană, parte a bastionului de creștinătate sud-dunărean, își va fi avut incontestabila ei contribuție la procesul etnogenezei românești de la Nord de Dunăre.

Încheind aceste rânduri, nu pot decât să sper că cel care va vorbi în locul meu la aniversarea șantierului, eveniment care ar trebui să aibă loc, dacă vom reveni între timp la normalitate, peste doi ani, va ține seama de cele de mai sus, dar, peste toate, că el și echipa lui vor ști să iubească Histria, așa cum m-au învățat înaintașii mei s-o iubesc.

BIBLIOGRAFIE

ACHIM 2003-2005 – I. Achim, *Histria. Basilica „Florescu”*. Noi cercetări, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 179-194.

ADAMEȘTEANU 1959 – D. Adameșteanu, *Nota sulle aree sacre d'età arcaica a Histria*, Societas Academica Daco-Romana, Acta Historica, I, Rom, 1959, p. 7-19.

ALEXANDRESCU 1962 – P. Alexandrescu, *Autour de la date de la fondation d'Histria*, StCl 4 (1962), p. 49-69.

ALEXANDRESCU 2005 – P. Alexandrescu și colab., *Histria. VII. La zone sacrée d'époque grecque*, București, 2005.

ANGELESCU 2003-2005 – M.V. Angelescu, *Histria. Sistemul de duble incinte în epoca greacă*, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 55-84.

ANGELESCU, BÂLTÂC 2002-2003 – M.V. Angelescu, A. Bâltâc, *Sondaajul „α” din basilica episcopală de la Histria*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 85-122.

ANGELESCU, BOTTEZ 2006 – M.V. Angelescu, V. Bottez et alii, *Istria, com. Istria, jud. Constanța [Histria]. Sector: Basilica Pârvan*, CCA, Campania 2006, p. 193-196.

AVRAM, BOUNEGRU 1997 – Al. Avram, O. Bounegru, *Mithridates al VI-lea Eupator și coasta de vest a Pontului Euxin. În jurul unui decret inedit de la Histria*, Pontica 30 (1997), p. 155-165.

BĂJENARU 2003-2005 – C. Băjenaru, *Histria. „Basilica C”*. Rezultate preliminare, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 149-165.

BOUNEGRU 1993 – O. Bounegru, *Contributions stratigraphiques concernant la chronologie des édifices de Scythia Minor. La basilique chrétienne du IVe siècles d'Histria*, în *La politique édititaire dans les provinces de l'Empire romain IIème-IVème siècles après J.-C. Actes du Ier Colloque roumaino-suisse*, Deva 1991, Cluj-Napoca, 1993, p. 95-102.

BOUNEGRU, LUNGU 2003-2005 – O. Bounegru, V. Lungu, *Histria. Cercetări recente în cartierul Domus*, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 167-178.

CANARACHE 1956 – V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, SCIV

7 (1956), 3-4, p. 289-318.

COJA 1964 – M. Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în secolul al IV-lea î.e.n.*, SCIV 15 (1964), 3, p. 383-398.

COJA 1970 – M. Coja, *Les phases d'habitat du plateau ouest de la cité d'Histria à l'époque gréco-romaine*, Dacia NS 14 (1970), p. 99-117.

COJA 1986 – M. Coja, *Les fortifications grecques dans les colonies de la côte ouest du Pont Euxin*, în P. Leriche et H. Tréziny (eds.), *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Paris, 1986.

COJA, DUPONT 1979 – M. Coja, P. Dupont, *Histria. V. Ateliers céramiques*, București-Paris, 1979.

CONDURACHI și colab. 1954 – Em. Condurachi, Gr. Florescu, V. Canarache, S. Dimitriu, D.M. Pippidi, Gh. Cantacuzino, I. Stoian, Vl. Zirra, *Histria. Monografie arheologică, I*, București, 1954.

CONDURACHI 1958-1960 – Em. Condurachi, *Il periodo ellenistico in Dobruġia alla luce degli scavi archeologici di Histria*, Acme 11 (1958-1960), 1-3, p. 7-28.

CONDURACHI 1961 – Em. Condurachi, *Les débuts de la cité pontique d'Histria à la lumière des dernières fouilles archéologiques*, în J. Irmscher, D.B. Šelov (eds.), *Griechische und einheimische Völker des Schwarzmeergebietes* Berlin, 1961, p. 1-10.

CONDURACHI (ed.) 1966 – Em. Condurachi (ed.), *Histria II*, București, 1966.

DAMIAN, BĂLTĂC 2003-2005 – P. Damian, A. Băltăc, *Histria. Sectorul extra muros, Poarta Mare – Turnul Mare (2000-2004)*, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 131-147.

DARROUZES 1981 – J. Darrouzes, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, 1981, p. 230-245.

DABÎCA 2009 – M. Dabîca, *Istria, com. Istria, jud. Constanța [Histria]*, Sector Sud, CCA 2009, p. 82-84.

DIMITRIU 1964 – S. Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, SCIV 15 (1964), 2, p. 251-257.

DOMĂNEANȚU 1990 – C. Domăneanțu, *Die spätrömische Festungsmurer von Histria*, în W. Schuller, P. Alexandrescu (eds.), *Histria, Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, Konstanz am Bodensee, 1990.

DOMĂNEANȚU 2003-2005 – C. Domăneanțu, *Histria. Topografia ariilor sacre în epoca greacă*, SCIVA 54-56 (2003-2005), p. 85-102.

FLORESCU 2000-2001 – R. Florescu, *Des tremblements de terre et des invasions en Scythie Mineure pendant l'antiquité et l'antiquité tardive*, Pontica 33-34 (2000-2001), p. 451-457.

FLOT-LAMBRINO 1938 – Marcelle Flot-Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938.

HAMPARȚUMIAN 1970 – N. Hamparțumian et alii, *Șantierul arheologic Histria*, Materiale 9 (1970), p. 177-233.

HAMPARȚUMIAN 1971a – N. Hamparțumian, *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul basilicii „extra muros”*, SCIV 22 (1971), 2, p. 199-215.

HAMPARȚUMIAN 1971b – N. Hamparțumian, *Ein gotisch-alanisches Grab in Histria*, Dacia NS 15 (1971), p. 335-347.

LAMBRINO 1930 – S. Lambrino, *Cetatea Histria*, Boabe de grâu 1 (1930), 10, p. 571-591.

LAMBRINO 1927-1932 – S. Lambrino, *Fouilles d'Histria*, Dacia 3-4 (1927-1932), p. 378-410.

LAMBRINO 1933 – S. Lambrino, *La destruction d'Histria et sa reconstruction du IIIe siècle ap. J.-C.*, RÉL 11 (1933), p. 457-463.

LAMBRINO 1934 – S. Lambrino, *Les tribus ioniennes d'Histria*, Istros 1 (1934), p. 117-126.

LAMBRINO 1937 – S. Lambrino, *La famille d'Apollon à Histria*, *AEphem* 100 (1937), p. 352-362.

LAMBRINO 1949 – S. Lambrino, *Le décret en l'honneur de l'architecte Épicratès*, în *Miscelânea de filologia, literatura e história cultural a memoria de Francisco Adolfo Coelho*, Lisboa, 1949, 2, p. 169-177.

LAMBRINO 1960 – S. Lambrino, *Décret d'Histria en l'honneur d'Agathoclès*, *Revue des études roumaines*, 5-6 (1960), p. 180-217.

PÂRVAN 1915a – V. Pârvan, *Archäologische Funde im Jahre 1914: Rumänien*, *JDAI* 30 (1915), p. 235-270.

PÂRVAN 1915b – V. Pârvan, *Raportul provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, *ACMI* 1915, p. 117-121.

PÂRVAN 1915-1916 – V. Pârvan, *Histria IV. Inscricții găsite în 1914 și 1915*, *ARMSI* 38 (1915-1916), p. 533-732.

PÂRVAN 1923-1924 – V. Pârvan, *Histria VII. Inscricții găsite în 1916-1921 și 1922*, *ARMSI* 3 (1923), 2, 1, p. 1-132.

PÂRVAN 1925 – V. Pârvan, *Fouilles d'Histria. Inscriptions: troisième série, 1923-1925*, *Dacia* 2 (1925), p. 198-248.

PETRE 1963 – A. Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantines dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de notre ère*, *Dacia NS* 7 (1963), p. 317-353.

PICK 1898 – B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, I, Berlin, 1898.

PIPPIDI 1965 – D.M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I. Geți și greci la Dunărea de jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965.

PIPPIDI 1967 – D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București 1967².

RUSU-BOLINDEȚ, BĂDESCU 2004-2005 – V. Rusu-Bolindeț, Al. Bădescu, *Histria. Sectorul basilica extra muros*, *SCIVA* 54-56 (2003-2005), p. 103-130.

SÂMPETRU 1971 – M. Sâmpetru, *Situația imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea*, *SCIV* 22 (1971), 2, p. 217-245.

SEVEREANU 1930-1931 – G. Severeanu, *Turnul cetății Histria*, *BSNR* 25-26 (1930-1931) (nr. 73-80), p. 16-19.

SION, SUCEVEANU 1974 – A. Sion, Al. Suceveanu, *Contribuții stratigrafice la urbanistica Histriei romane (sec. II-VI e.n.)*, *RMM – MIA* 43 (1974), 1, p. 5-15.

SUCEVEANU și colab. 1982 – Al. Suceveanu, *Histria. VI. Les thermes romains*, București-Paris 1982.

SUCEVEANU 1994 – Al. Suceveanu, *80 de ani de cercetări arheologice la Histria. Bilanț și perspective*, *SCIVA* 45 (1994), 2, p. 123-143.

SUCEVEANU 1999 – Al. Suceveanu, *Le „grand Dieu” d'Histria*, *Ktema* 24 (1999), p. 271-281.

SUCEVEANU 2003-2005 – Al. Suceveanu, *Histria. 90 de ani de cercetări arheologice. Bilanț și perspective*, *SCIVA* 54-56 (2003-2005), p. 21-32.

SUCEVEANU, ANGELESCU 1994 – Al. Suceveanu, M.V. Angelescu, *Nouvelles contributions concernant l'urbanisme d'Histria. Hommage à Edmond Frézouls*, *Ktema* 19 (1994), p. 195-208.

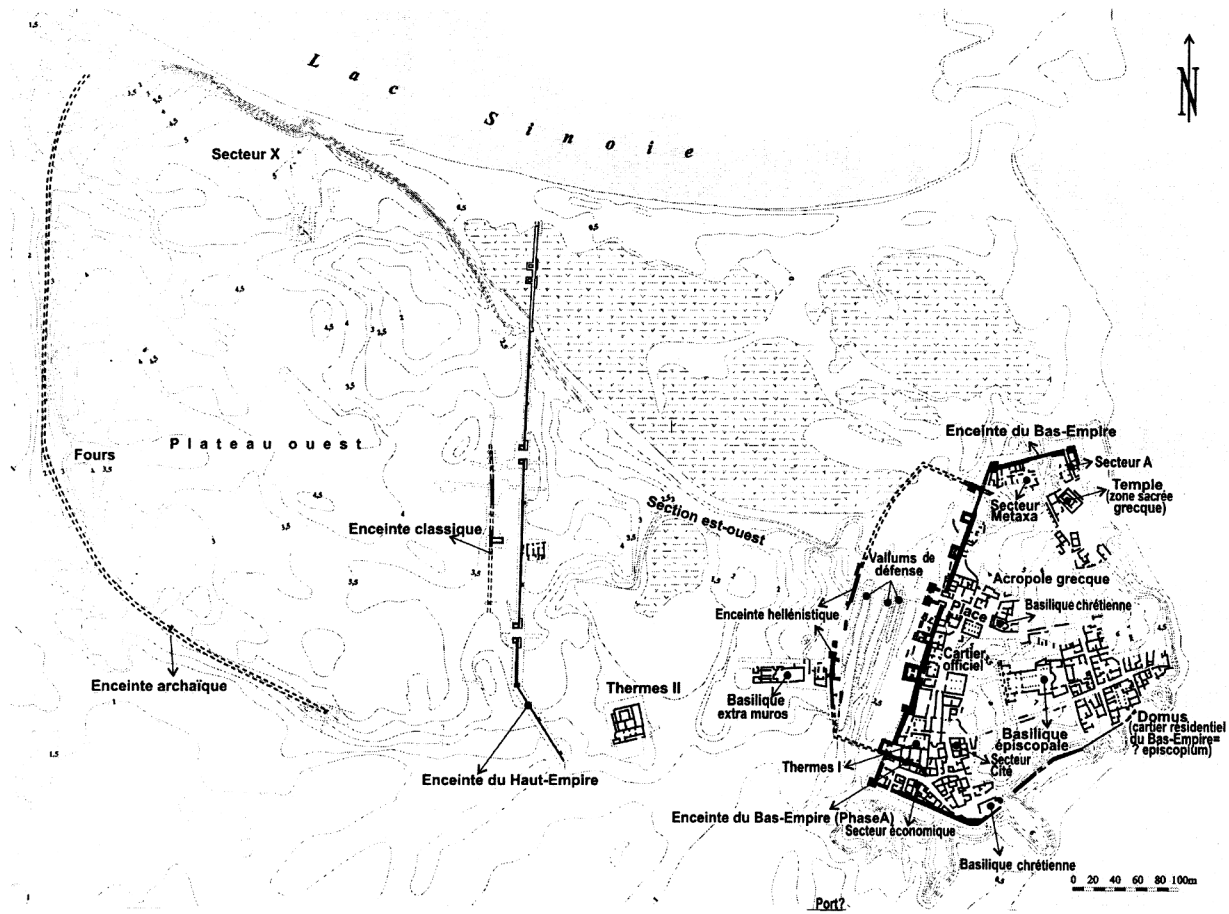
SUCEVEANU, ANGELESCU 2005 – Al. Suceveanu, M.V. Angelescu (eds.), *Histria-Ghid-album*, Constanța, 2005.

SUCEVEANU și colab. 2007 – Al. Suceveanu, *Histria. XIII. La basilique épiscopale*, București, 2007.

ȘTEFAN 1974 – Al. S. Ștefan, *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei, I. Epoca romană (sec. I-III e.n.)*, *RMM – MIA* 43 (1974), 2, p. 39-51.

ȘTEFAN 1987 – Al. S. Ștefan, *Colloques internationaux CNRS. Déplacement des lignes des rivages en Méditerranée*, Paris, 1987, p. 191-209.

THEODORESCU 1970 – D. Theodorescu, *Notes histriennes*, *RA* (1970), p. 29-48.

Histria – plan general al săpăturilor. (după Suceveanu și colab., 2007, pl. I)